

Ірина Петренко

Жінки в історії України

HEINRICH
BÖLL
STIFTUNG
КИЇВ

Ірина Петренко

Жінки в історії України

Для середнього шкільного віку

Текст: Ірина Петренко, Настя Мельниченко

Малюнки: Євгенія Гайдамака

Упорядниця: Настя Мельниченко

Літредагування: Катерина Перконос

Верстка: Роман Солонинка

Кажуть, що історія пишеться чоловіками. Але чому? Де голоси половини людства, невже жінки ні на що не впливали? Ми розповідаємо, як так сталося, що жінок майже не помітно в історії, і ким були ті українки, які все-таки лишили по собі помітний слід.

Не для продажу.

Видання у рамках серії «Книжечки з історії для дітей з сіл».

Публікація здійснена за сприяння Представництва Фонду імені Гайнріха Бьолля в Україні.

ТОВ «АГРАФ ГРУП», 2014 рік

Читаючи книжки з історії, ти зазвичай дізнаєшся про князів, королів і славетних полководців. Ці люди завойовували землі, керували державами, змінювали світ. І всі вони—чоловіки. А де ж були жінки? Чому так склалося, що про жінок в історії ми майже нічого не чуємо? Як відшукати той слід, що його лишила аж цілісінька половина людства?

Дехто думає, що жінка створена, щоб бути господинею і мамою, а от великі справи, мовляв, творять чоловіки. Але ж жінка відрізняється від чоловіка фізичною силою, та аж ніяк не розумом! А видатні справи робляться не м'язами, а саме завдяки мудрості, кмітливості, винахідливості. Звідки ж узялася думка, що жінка не здатна до великого?

А було все так. Колись давно не існувало ні дитячих садочків, ні нянечок. Мати, народивши дитину, всі свої сили і вільний час присвячувала вихованню малечі. У сім'ях тоді було не так, як тепер, а по восьми-десятеро дітей! Тому жінка гляділа своїх синочків і донечок безперервно. Звісно, часу на навчання та розвиток їй бракувало*. А без осві-

* Або уяви собі таке: у хаті сидить чоловік, який закінчив школу, і жінка, яка в школу не ходила. І раптом б'є страшенний грім! Що подумає чоловік? Він вчився у школі та знає, що грім—це природне явище, відлуння електричного розряду, що проскочив між хмарами. А що думає жінка, якій ніхто не пояснював природу грому? Вона вважатиме, що це якийсь бог гнівається і насилає на людей кару. Звісно, жінка дуже злякається. Не дивно, що саме тому чоловіки вважали жінок забобонними і дурними. Отаке замкнене коло: жінки нерозумні, а значить, навчання і великі справи—не для них.

ти жінки практично не могли долучитися до чогось визначного, потрапити на сторінки історії.

Так уже повелося, що історія пам'ятає справи тільки «чоловічі», бо вони впадають в око. Помітні ті вчинки, які відчутно змінюють світ. Наприклад, війна, адже воюють чоловіки. А жіноча участь у війні—це лікування поранених, приготування їжі, ремонтування одягу для бійців—уся ця праця непомітна. Хоча без жіночої підтримки жоден чоловік не зміг би воювати.

Та попри все це, в історії України є немало видатних жінок, які були не лише хорошими матерями й господинями, а й робили великі справи.

Легендарні амазонки

Землю, де нині розкинулася південна частина України, в давнину заселяли різні кочові народи – кімерійці, скіфи, сармати та інші. Вони жили на одному місці певний час, а потім рушали далі в пошуках кращого життя. За давніх часів тут мешкали і легендарні жінки-амазонки. За свідченням давньогрецького історика Геродота, амазонки були вправними вершницями, хоробрими, витривалими, дужими воячками, які добре володіли мечем, бойовою сокирою, списом, луком зі стрілами. Ці жінки жили окремо, без чоловіків, були дуже войовничими, уславилися набігами на сусідів. У кожної з них була довга дівоча коса – ознака вільної, незалежної жінки. Звідси й українська назва амазонок – косачки, косачі.

Амазонки заселяли низ Дніпра (тобто там, де Дніпро наближається до моря), причорноморські й приазовські степи та багато інших територій. Серед їхніх занять були: скотарство (особливо вони дбали про коней), мисливство, рибальство, хліборобство, ремісництво та військова справа.

Історія амазонок пов'язана з виникненням могутнього племені *сарматів* – кочового народу, що прийшов до нас зі сходу. Історик Геродот вважав, що сармати почали свій рід від амазонок, які виходили заміж за скіфських хлопців. Згідно з цією легендою, степові красуні так і не змогли опанувати мову своїх чоловіків. А ще Геродот розповідав, що амазонки їздили верхи на полювання з чоловіками і без них, ішли на війну й носили такий самий одяг, як у мужчин. І жодна дівчина не могла вийти заміж, доки не вб'є ворога.

Давньогрецький лікар Гіппократ також казав, що сармати їздили верхи, стріляли з лука, кидали дротики та не виходили заміж, поки не вб'ють трьох ворогів. Але додавав, що після заміжжя амазонки припиняли їздити верхи, аж доки не з'явиться необхідність у загальному поході.

Княгиня Ольга

Україна вирізнялася серед сусідніх країн тим, що з давніх часів у нас чоловік і дружина в шлюбі мали рівні права. Прикладом самостійності жінки у вирішенні не тільки родинних проблем, а й державних, є княгиня Ольга.

Велика княгиня Ольга стала першою жінко-правителькою, яку церква вважає святою. Але свої високі титули вона дістала за цілком земні справи. Княгиня Ольга дбала про розвиток держави, прагнула, щоб про Русь дізналися інші європейські держави, здійснила багато перетворень. Вона запровадила чіткі *норми збирання данини* зі слов'ян – тобто тепер люди розуміли, скільки і чого мають віддати князям за захист своїх земель від ворогів. А зробила це вона тому, що пам'ятала, від чого загинув її чоловік, князь Ігор.

Згідно з літописом, князя Ігоря вбили розлючені люди зі слов'янського племені *древлян*. Зібравши данину, він повертався в Київ, однак на півдорозі додому йому здалося, що він узяв замало різного добра у древлян, а тому знову повернувся до них. Древляни обурилися такою нахабністю Ігоря, прив'язали його до стовбурів двох схилених до землі дерев, відпустили дерева – і тіло князя розірвалося на дві частини. Синові Ольги й Ігоря Святославу тоді було тільки три роки, тож очолити державу він не міг, тому правителькою Русі стала вдова Ольга.

Княгиня тричі криваво помстилася древлянам за вбивство її чоловіка. Що вдієш, середньовіччя було часом суворим, і життя тоді важило значно менше, ніж нині.

А святою Ольга стала за спробу хрестити Русь. Вона намагалася прищепити на Русі християнство ще за кількадесят років до Володимира Великого. Однак їй це не вдалося, бо язичники чинили сильний опір. Усе-таки Русь була країною, де люди здавна вірили в багатьох богів, і прийняти ідею єдиного Бога русинам було ой, як важко.

Українки за Литви і Польці

За литовсько-польської доби українська жінка посідала доволі значне становище серед свого оточення. Це залежало не лише від статусу її чоловіка, а й від того, наскільки заможною була сама жінка, скільки грошей і землі вона мала. Панянки знатного походження, незалежно від сімейного стану, інколи володіли величезними земельними угіддями. Проте жінка все одно не могла обіймати державних посад і мала право успадковувати тільки четверту частину батьківського майна.

У литовсько-руському праві* було написано, що жінка може вільно обирати собі партнера, ідучи до шлюбу.

Та й долучатися до багатьох «чоловічих» сфер жінки могли вільно. Вони належали до церковних братств, засновували школи, монастирі, *богадільні* (так раніше називали притулки для немічних), навіть служили у війську, самі обирали собі наречених, виховували дітей, самостійно розпоряджалися власним майном, вели господарство.

Закон охороняв життя, здоров'я, честь і особисту недоторканність жінки. Згідно з Литовським статутом (збірником законів, що діяли на українських землях протягом XVI–XVIII століть), за вбивство

* Ідеться про збірник законів, за якими жили люди. Це як правила гри, тільки для дорослих. Нині таким збірником у нас є Конституція України і безліч законів, які регулюють усі галузі життя.

жінки штраф і термін ув'язнення були такими самими, як і за вбивство чоловіка.

Українська жінка могла вільно з'являтися в товаристві, брати участь у бенкетах, впливати на політичні і громадські справи. Особливо поважним було становище вдови: якщо вона не виходила заміж удруге, то могла стати головою родини замість чоловіка, мала власне майно.

Гійом Левассер де Боплан, французький інженер, який мандрував Україною у XVII сторіччі, писав: «Тут дівчата, на відміну від традицій, прийнятих у всіх народів, самі залицяються до молодих людей, котрі їм сподобалися: дівчина заходить до хати парубка, якого кохає, коли сподівається застати батька, матір і самого обранця. Зайшовши до покою, вона вихваляє того, хто вразив її серце». Далі дівчина просила батьків парубка дати згоду на шлюб. Ті, як правило, погоджувалися, тому що боялися накликати на себе гнів Бога. Цей народний звичай побутував довго, що свідчить про високе становище українських жінок.

Зневага до жінки вважалася тяжким злочином і суворо каралася. А козаки вважали, що коли чоловік образить жінку, то такий злочин «знеславить лусе Військо Запорозьке».

Дівчину-козачку чи шляхтянку ніхто не мав права силою віддати заміж. Одруження відбувалося лише з її доброї волі. Свобода наречених була головною умовою шлюбного права.

Тривалий час на українських землях існував цікавий звичай – право дівчини визволяти злочинця, засудженого на смерть. Від шибениці, за козацькою традицією, можна було врятуватися, якщо якась дівчина виявляла бажання вийти за злочинця заміж. На знак вибору вона накидала на голову

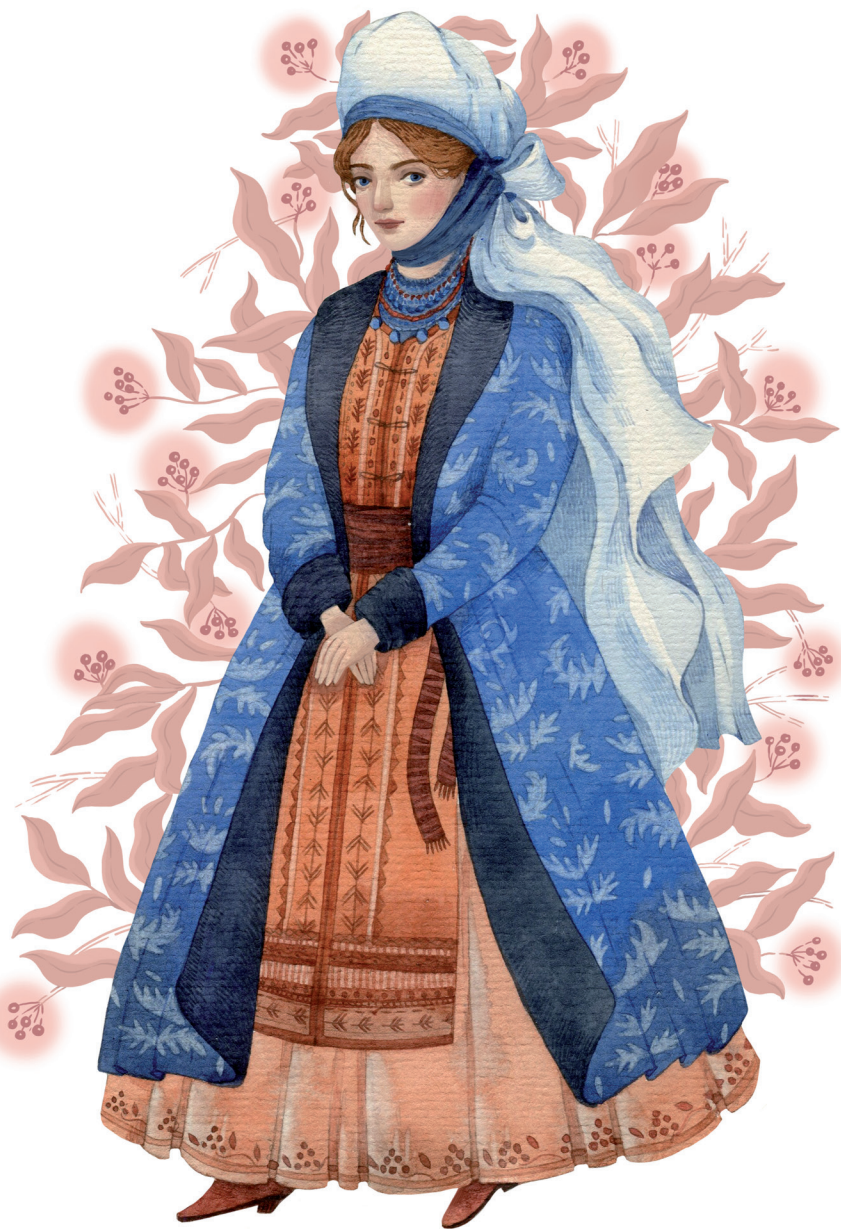
засудженому свою хустку. У цьому разі останній міг або згодитися на шлюб, і тоді вирок скасовувався, або не погодитися – тоді засудженого страчували. Кажуть, що якимось козака вели на страту, і суддя звернувся до юрби, що спостерігала за цим, чи не хоче котрась незаміжня дівчина вийти за нього, щоб вберегти від смертного вироку. Одна дівчина вийшла з натовпу і сказала, що згодна одружитися із засудженим козаком, та коли той її побачив, то відповів, що вона негарна і він волів би краще померти. Тож козака скарали на горло.

Деякі жінки вищих станів здобували освіту, та й серед міщанок було багато письменних. Відомий мандрівник Павло Алеппський, уперше ступивши на українську землю в Рашкові на Дністрі 1654 року, одразу зауважив, наскільки культурний український народ: «Починаючи цим містом, себто по всій козацькій землі, ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за малими винятками, навіть здебільшого їхні жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів».

Та й у давніх народних піснях часто йдеться про те, як жінки пишуть листи, наприклад: «Листоньки писала дрібними рядками, а запечатала гіркими сльозами», або: «...а в тому шатрі Петрова жона, вона листи пише до пана Петра».

За часів козаччини були жінки, які відіграли значну роль у заснуванні церков і шкіл. Євангеліє, на якому нині присягають Президенти України, було створене завдяки жінці – княгині Анастасії Заславській.

Жінки з багатих магнатських родин, а також із сімей козацької військової старшини інколи втручалися в політичні та військові справи. Деякі з них виявляли такий войовничий характер, що судова

тяганина, поширена в тогочасному суспільстві, їх аж ніяк не задовольняла, і вони вирішували свої проблеми у збройних сутичках із сусідами, особисто очолюючи військові загани.

Жінки брали участь і у війнах та локальних (тобто місцевих, які не охоплювали всю країну) збройних конфліктах XVI-XVII століть. Особливо це стосувалося Південної України, близької до степу. Умови життя надзвичайно впливали на характери, робили жінок енергійними, активними, самостійними—не раз жінка вирушала разом з чоловіком проти ворога, брала участь у походах, сама командувала збройними загонами.

В історії України були періоди, коли за часів козащини саме жінка, а не гетьман, керувала всім. Існує думка, що під час гетьманування Івана Скоропадського його дружина Анастасія була правителькою держави. Старий гетьман був слабкою людиною та безвільним політиком, тому залюбки передав булаву своїй розумній і жвавій жінці. «Іван носить плахту, а Настя — булаву», — таким, можливо, надто різким історичним прислів'ям народ охарактеризував період гетьманування в Україні Івана Скоропадського.

Дружини заможних козаків за довгої відсутності своїх чоловіків у службових справах не раз брали на себе велике й складне господарство. Ще більше сімейних і господарських обов'язків лягало на плечі простих жінок. В українських народних прислів'ях і приказках звучить повага до жінки, до її розуму, видно її роль у сім'ї: «Найкраща і найліпша спілка — то чоловік і жінка», «З доброю дружиною горе не горе, а щастя вдвоє», «Ніхто так не догляне, як вірна дружина», «Нема ліпшого друга, як вірна дружина», «Без жінки так, як без ума», «Без жінки — як

без рук», «Все тільки до часу, а жінка до смерті». Хоча, звісно, не все було так чудово, як може здатися. Чоловіки часто били дружин, а жінка поступово втрачала своє високе становище. Під гнітом кріпаччини селяни все більше загрузали в злиднях, і в жінок не було часу вже ні на що, крім тяжкої щоденної праці, дітей і хатніх клопотів.

Роксолана

Яскравий приклад втілення традиційних рис українки – Роксолана (Анастасія Лісовська). Ця цілеспрямована, самостійна, хитра й розумна жінка змогла приборкати свого чоловіка – турецького султана Сулеймана I Пишного. Анастасія Лісовська, дочка священика з містечка Рогатин на Галичині (нині Івано-Франківська область), під ім'ям Роксолани ввійшла в історію як впливова султанша. Другим ім'ям Насті в гаремі було Хурем – «та, що сміється», адже улюблениця султана мала веселу вдачу й гострий язик, усмішка ніколи не сходила з її обличчя. Одна з найосвіченіших жінок свого часу, Роксолана приймала іноземних послів, відповідала на послання іноземних правителів, впливових вельмож і художників. Європейські монархи передусім слали гінців саме до неї, а не до Сулеймана. У XVI столітті флорентійці навіть розмістили у своїй картинній галереї парадний портрет Хурем, для якого вона позувала венеціанському художникові. То був єдиний жіночий портрет серед зображень султанів у тюрбанах.

Роксолана – унікальний випадок у світовій історії. Навряд чи десь знайдеться інша жінка, яка понад три десятиліття була однією з найвпливовіших постатей, та ще й у мусульманському світі!

* Мусульманський світ – спільнота людей, які дотримуються релігії іслам. Згідно з ісламом, вірять у одного Бога на ім'я Аллах. В Україні мусульманами є кримські татари. Однією з ознак мусульманського світу є особливе ставлення до жінок. Наприклад, їм заборонено ходити з непокритою головою, а часто і з відкритим обличчям. У деяких регіонах жінкам і тепер не можна здобувати освіту, а за подружню зраду їх до смерті закидають камінням.

Жінки завжди були творчими. Саме їхня творчість формувала особливі риси України і власне українок. Наприклад, славетна Маруся Чурай склала багато відомих і нині чудових пісень. Марусю вважають авторкою таких пісень, як «За світ встали козаченьки...», «Ой не ходи, Грицю...», «В кінці греблі шумлять верби...» та інших. У Марусі була цікава доля: не пробачивши зради, дівчина отруїла невірного коханого й була засуджена до страти. Завдяки її яскравому таланту, її пісням, з якими йшли на війну козаки, дівчину помилював сам гетьман Богдан Хмельницький.

Незважаючи на відносну самостійність і незалежність українок, усе-таки біля керма влади стояли чоловіки, а жінки почувалися другорядними в багатьох проявах життя. Традиційно вважалося, що головне призначення жінки – це народжувати і виховувати діток, дбати про чоловіка і вести домашнє господарство. Та врешті-решт жінки почали боротися за рівноправність із чоловіками. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття сталася важлива подія: жінки здобули виборче право (тобто право віддавати свій голос за того чи того політика під час виборів), чим забезпечили собі підґрунтя для свободи, рівноправ'я з чоловіками та незалежності. Жінки змогли здобувати вищу освіту, долучатися до науки, вільно творити.

Хто вам сказав, що я слабка,
Що я корюся долі?
Хіба тремтить моя рука?
Чи пісня й думка кволі?

Ці рядки належать відомій українці, яку доля навчила бути стійкою, самостійною, вольовою, адже вона протягом довгих років боролася і протистояла тяжкій хворобі та владі. Це *Леся Українка* – славетна українська поетеса, громадська діячка, послідовний і енергійний борець за незалежність українського народу. Вона виявляла величезний інтерес до історії, поезії та культури, збирала фольклор, вільно володіла болгарською, грецькою, латинською, іспанською, італійською, польською, німецькою, англійською та французькою мовами. У свої дев'ятнадцять написала для молодших сестер підручник «Стародавня історія східних народів».

Всесвітньо відомий художник Пабло Пікассо колись сказав так: «Якби в нас була художниця такого рівня, ми змусили б заговорити про неї весь світ». І казав він це не про абикого, а саме про українську художницю. Її ім'я – *Катерина Білокур*. Проста селянка з Київщини, талановита художниця-самоук. Вона стала відомою на весь світ після того, як 1954 року її картини було виставлено в Парижі. Але це аж ніяк не зменшило осуд і нерозуміння односельців і родичів, які вважали її малювання безглуздим і вбачали в цій справі лише спробу ухилитися від роботи. Однак вона крок за кроком відкривала для себе таємниці живопису. Не маючи коштів на фарби, робила їх сама; не маючи художньої освіти, навчалася в природи. Зображені на її полотнах квіти, овочі, предмети побуту осяяні незвичайним чуттям кольору та сприймаються як прославлення природи й людини. Творчість української художниці з села Богданівки належить до найкращих надбань світової культури ХХ століття.

Важко уявити, що зовсім нещодавно жіноцтво не могло мандрувати без супроводу чоловіка чи

працювати на науковій ниві. Насправді досі існує дуже помітна різниця між кількістю жінок і чоловіків у різних галузях науки чи в політиці. Однак у цивілізованому світі, де жінки доволі давно дістали доступ до рівної з чоловіками освіти, вони вже не викликають подиву в ролі програмісток, фахівчинь з фізики чи політикинь. А татусі пліч-о-пліч з мамусями бавляться з дітьми, міняють підгузки та готують їсти. І від того всі щасливі й можуть краще зрозуміти одне одного. Адже ми, хоч і різні, але рівні.

